

Sunt förnuft och skattebetalarens kön

Skattebetalarnas förening i 1960-talets sambeskattningsdebatt

Åsa Karlsson Sjögren

Med hjälp av de överskådliga och lättfattliga tabellerna i broschyren kan var och en räkna ut vad sambeskattningen betyder i hans fall. De som överväger att gifta sig kan lätt konstatera om det medför skattehöjning eller skattesänkning i deras fall. Om hustrun i en familj funderar på att ta ett förvärvsarbete är det en enkel sak för familjen att se vad som blir kvar av hustruns inkomst.¹

Med de orden inleds broschyren *nyckel till sambeskattningen*, som utgavs av Skattebetalarnas förening 1962. Ordvalen förefaller vara tidstypiska. Mannen är självklar i sin roll som förvärvsarbetande skattebetalare, medan den kvinnliga skattebetalarens eventuella arbetsinsats är mer tillfällig. Å ena sidan framställs inte kvinnan som självständigt ekonomiskt subjekt, å andra sidan är det hon som får ansvara med sin egen inkomst för den skatt som enligt reglerna gällde för den gemensamma inkomsten. Broschyrens ordval ger en tydlig illustration av hemmafruepoken och hade sett likadana ut sedan den gällande sambeskattningen införts 1952.² Tidigare forskning har visat hur denna reform stärkte familjen som en ekonomisk enhet, där mannens roll som familjeförsörjare var självklar.³ Gifta par gynnades av skattereglerna i den meningen att de till skillnad från ensamstående fick göra särskilda ortsavdrag, men eftersom beskattningen var progressiv kunde skattesatsen bli högre om båda hade förvärvsinkomster som lades ihop i och med sambeskattningen. Särskilt tydligt blev detta för högavlönade gifta par.

Redan under 1950-talet kom allt fler gifta kvinnor ut i förvärvsarbete.⁴ 1960 avskaffade LO och SAF de särskilda kvinnolönerna och likalönsprincipen skulle därefter gälla. Kvinnors inkomster ökade markant.⁵ Rådande skatteregler började ifrågasättas. Först ut var några liberala kvinnliga debattörer, och senare fortsatte diskussionen i bredare led. Det fanns motstånd mot att avskaffa sambeskattningen, inte minst inom socialdemokratin, men också tungt vägande argument för individuell beskattning.

När sambeskattningen kom upp på den politiska dagordningen, förändra-

des också Skattebetalarnas förenings information till skattebetalarna. Syftet med den här artikeln är att analysera hur Skattebetalarnas förening förhåller sig till sam- och särbeskattning under 1960-talets förändringar, i interna beslut, informationsmaterial och i opinionsbildning.⁶ Undersökningen utgår från såväl frågor om orsaker till Skattebetalarnas förenings inställning till sam- och särbeskattning, som frågor om förändrade föreställningar om den skattebetalande medborgaren, och skattebetalarens kön: Vilka intressen och motiv låg bakom Skattebetalarnas förenings ståndpunkter och hur förändrades dessa under perioden? Hur definierades och omdefinierades skattebetalaren? Som könsspecifik man eller kvinna? Eller könsneutralt? Hur framställdes skattebetalaren som individ i förhållande till hushåll eller äkta hälft och hur förändrades detta?

Ett genomgående drag i materialet är att det på ett enkelt sätt försökte förmedla information om komplicerade skattetekniska frågor.⁷ Detta i sin tur torde medföra att de föreställningar om kön som uttrycktes avspeglar 1960-talets rådande normer och normförskjutningar bland föreningens medlemmar. I förhållande till tidigare forskning är de föreställningar om kön som gavs uttryck i organisationens material särskilt intressant att studera då de återspeglar politiska intressen till höger om de flesta av de tidigare studerade aktörerna. Skattebetalarnas förening bildades i början av 1920-talet av finansmannen Marcus Wallenberg och har under 1900-talet varit en viktig aktör i den svenska skattedebatten. Kärnfrågan har gällt den skattebetalande medborgaren med rättigheter och skyldigheter och dens förhållande till stat och kommun. Organisationen har eftersträvat att begränsa skatteuttaget samt att förhindra slöseri och stora offentliga utgifter och man har använt sig av olika metoder för att uppfylla sina syften. Det har dels varit frågan om om att sprida informationsmaterial till skattebetalarna om hur de inom gällande regelverk ska betala så låg skatt som möjligt, dels om försök att påverka pågående politisk debatt och beslutsfattande, bland annat genom föreningens tidskrift *Sunt förnuft*.

Studien utgår teoretiskt och metodologiskt från Carol Lee Bacchis "What's the problem?"-analyser, där hon pekar på fördelarna med ett diskursanalytiskt angreppssätt, särskilt när genus och politik studeras. Det handlar om vad man kan tala om, och hur kan man föreställa sig att relationer mellan könen kan se ut, liksom möjliga politikområden som reglerar och påverkar dessa relationer. Med detta betraktelsesätt vill Bacchi komma ifrån dikotomier om vad som är "privat" och "politiskt" och vilka delar i samhället som inte går att påverka med lagstiftning eller andra politiska incitament. Med hennes ansats handlar det mer om vad som är möjligt att föreställa sig än huruvida vissa politiska beslut är möjliga att genomföra.⁸ Föreliggande studie behandlar en tid av "oblodig revolution", där tidigare försanthållan-

den om köns rätta platser utmanades och ruckades på. Christina Florin och Bengt Nilsson har visat hur många aktörer som var involverade i detta förändringsarbete och den här studien avser att bidra med ytterligare en pusselbit till vår förståelse av denna brytningstid.⁹

Tidigare forskning om sam- och särbeskattning

Särbeskattning på arbetsinkomster infördes i Sverige 1971. Reformen genomfördes under en tidsperiod av ekonomisk tillväxt och en stark socialdemokrati, där könsrollsfrågorna stod på den politiska dagordningen. Fler reformer följde, vilka sammantaget underlättade kvinnors möjligheter till studier, yrkesarbete och självförsörjning. Florin och Nilsson har visat hur tätt sammanflätade aktörerna var i den så kallade könsrollsfrågan under 1960-talet, hur de bäddade för ett politiskt genombrott för jämställdheten vid decenniets slut.

Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) intog en särställning, och arbetsmarknaden blev en angelägen arena för jämställdhetspolitiken.¹⁰ Utvecklingen från sam- till särbeskattning var en viktig del i förändringen av relationerna mellan könen, som Yvonne Hirdman karakteriserat som en övergång från ett hushållskontrakt via ett jämlikhetskontrakt till ett jämställdhetskontrakt.¹¹ Skattelagstiftningen kan ses om en grundläggande princip för såväl den nordiska äktenskapsmodellen som välfärdsstaten i nordisk tappning. Även i andra nordiska länder infördes successivt särbeskattning vid ungefär samma tid, först i Norge, därefter i Sverige och Danmark.¹²

Skattelagstiftningen liksom andra välfärdsreformer har lett till att i dagens Sverige dominerar individen som grundläggande enhet för såväl skatteuttag som sociala transfereringar. Tvåförsörjarfamiljen är ideal och norm, men vid sidan av denna finns förstås en mängd olika familje- och hushållsformer. I övriga Europa förekommer alltjämt sambeskattning, eller varianter där särbeskattning för gifta par är frivillig.¹³ I Tyskland är frågan om särbeskattning aktuell, och drivs bland socialdemokrater och de gröna mot starkt konservativt motstånd. Argumenten för sambeskattning är i stor utsträckning desamma som i den svenska 1960-talsdiskussionen. Det rör sig om att värna om familjen, i betydelsen hemmafru med familjeförsörjare. Nya inslag i den tyska debatten är diskussioner om exempelvis samkönade äktenskap. I Tyskland är socialförsäkringssystemen och skattesystemet i övrigt tätt kopplat till familjeförsörjarnormen, samtidigt som landet dras med låga födelsetal och en åldrande befolkning. I debatten ryms därför även motsättningar mellan barnfamiljer och barnlösa gifta par.¹⁴

Den svenska sam- och särbeskattningen har behandlats av tidigare forskning. Viktoria Bergström har studerat perioden under hemmafru-

epoken, före 1960-talet. Nils Elvanders undersökning av skattelagstiftningen 1945–1970 ägnar frågan stort utrymme och även Christina Florins artikel om konflikter mellan olika kvinnogrupperingar undersöker frågans utveckling, framför allt inom socialdemokratien. Zara Bersbos doktorsavhandling tar ett större grepp om kvinnors ekonomiska medborgarskap 1921–1971, och belyser de konflikter, förhandlingar och kompromisser som också förekom i skattefrågan.¹⁵

Elvander undersöker ett stort antal aktörer och visar att frågan politiserades under 1960-talets första hälft, först av ett antal aktiva enskilda kvinnliga debattörer, sedan framför allt inom fackföreningsrörelsen och slutligen hos de politiska partierna. En partiell reform med frivillig särbeskattning infördes 1965. Elvander påstår att särbeskattningen genomfördes utan att de demokratiskt gängse spelreglerna följdes:

1970 års skattereform intar en särställning i efterkrigstidens skattepolitik på det sättet, att beslutet inte har föregåtts av någon samlad utrednings- och remissbehandling. [...] [S]ärbeskattningsfrågan bröts ut ur det allmänna skatte- och familjepolitiska sammanhang där den hör hemma och behandlades som ett tekniskt problem [...] lösningen på den tekniskt svåra och politiskt känsliga frågan om särbeskattnings-systemets anpassning till det fördelningspolitiska huvudmålet avslöjades inte förrän i propositionen i mars 1970.¹⁶

Den socialdemokratiska regeringens fokus låg i stället på att lösa skattefrågorna internt inom partiet, enligt Elvander.¹⁷ Hans slutsats, att det främst handlade om interna uppgörelser, har utretts vidare av senare forskning. Florin lyfter fram de interna striderna inom socialdemokratien, mellan främst Nancy Eriksson och andra ledande socialdemokratiska kvinnor inom kvinnoförbundet. Eftersom det främst var välavlönade gifta akademiker som förlorade på sambeskattningen, medan många lågavlönade gifta socialdemokrater tjänade på denna, var det inte givet att alla socialdemokratiska kvinnor skulle vara positiva till särbeskattning.¹⁸ I frågans slutskede, i början av 1970, startade hemmafrun Brita Nordström en rörelse i syfte att värna hemmafrun. Kampanjen fick snabb uppslutning och medial uppmärksamhet, men saknade i stort sett politiskt stöd från centrala intressegrupper och partier.¹⁹ Slaget var redan vunnet; särbeskattningen sågs som en av lösningarna på problemet som förenade så många olika intressen, från höger till vänster: näringslivets arbetskraftsbehov, liksom de radikala jämställdhetsivrarnas krav på kvinnors rättigheter. Dessutom genomfördes reformen i ett sammanhang om en större skatteomläggning, där skattens utjämnande effekt mellan hög- och låginkomsttagare blev den viktigaste principen. Därtill

var frågan en kompromiss, med flera undantag och övergångsregler med det uttalade syftet att inte missgynna äldre hemmafruar vilka förmodades ha svårigheter med att finna en plats på arbetsmarknaden.²⁰

Bersbos studie visar att det fanns splittring inom alla politiska läger i frågan, även inom Högerpartiet som var emot särbeskattning.²¹ Florin frågar sig varför inte konservativa män i organiserad form höjde sina röster mot särbeskattningen i försvar av traditionella relationer mellan könen, med mannen som familjens ekonomiska överhuvud. Hon konstaterar att det inte finns några enkla svar på den frågan och menar att den borde utredas närmare. Möjliga förklaringar till detta ser hon dock i ett föränderligt samhälle med de facto fler yrkesarbetande gifta kvinnor och med förändrade uppfattningar om könsrollerna: ”I den tidsandan var en skattereform som gav kvinnor ett självständigare ekonomiskt ansvar inte så märkvärdigt.”²²

Skattebetalarnas förening och sam- eller särbeskattning

Skattebetalarnas förening kan karakteriseras som en del av borgerligt svenskt politiskt föreningsliv. 1957 konstaterades att tidningen *Sunt förnuft* framför allt lästes inom socialgrupp 1 (överklass och övre medelklass) samt i viss mån inom medelklassen i bredare bemärkelse, men inte alls inom arbetarklassen.²³

Vid den här tiden var den sociala och ekonomiska utjämningen i Sverige i full gång, bland annat på grund av ökade löner och höjda skatter, något som Orsi Husz visat också oroade *Sunt förnuft* och dess läsare. I sin studie av hur Skattebetalarnas förening förhöll sig till borgerlighet och privatekonomi urskiljer hon några tydliga markörer för en borgerlig livsstil, såsom utbildning, bjudningar och, inte minst, hembiträden. Höjda löner för hembiträdena i kombination med sänkta realinkomster utgjorde stora problem för borgerligheten när man sökte upprätthålla sina livsstilsmarkörer nedåt.²⁴ Det är således under denna tidsperiod av social utjämning, inte minst via skattesystemet, som föreliggande studie om organisationens inställning till sam- eller särbeskattning görs.

Skattebetalarnas förening förekommer som en av många aktörer i Elvanders studie. Organisationen försökte idogt sänka skatterna under 1950-talet. Politiskt låg den nära Högerpartiet i sina åsikter och i huvudsak företrädde företagarintressen. Enligt Elvander försvagades dock organisationens inflytande under 1960-talets första hälft; medlemsantalet stagnerade och antalet referenser till Skattebetalarnas förening i dagspress minskade betydligt i jämförelse med det tydliga politiska inflytande den hade haft i 1950-talets skattesänkingsdebatt. Efter 1967 vände trenden och medlemsantalet ökade.²⁵

När det gäller sam- eller särbeskattningsfrågan anger Elvander att organisationen som sådan inte tog ställning i frågan, men han konstaterar att den

anslöt sig till det konservativa lägret som hävdade skatteförmågoprincipen och äktenskapet som en rättslig enhet när det försvarade sambeskattningen. Elvander refererar kortfattat till talespersonen Ulf Öjemans åsikter vid 1960-talets början när denne försvarade sambeskattningen.²⁶ Elvanders resultat pekar mot att organisationen var mer reaktiv än aktiv i frågan, åtminstone under 1960-talets första hälft. Den partiella reformen med frivillig särbeskattning från 1965 hade förmodligen betydelse för synen på skattebetalaren som individ i förhållande till familjen. När sambeskattningen åter kom på den politiska dagordningen vid decenniets slut och Skattebetalarnas förening återigen växte genom ett ökat medlemsantal bör detta ha avspeglat sig i såväl organisationens ståndpunkter i frågan liksom i hur den skattebetalande medborgaren framställdes.

*Sambeskattning, manliga skattebetalare och
skattebetalande mödrar vid 1960-talets början*

Som framgår av citatet i inledningen var Skattebetalarnas förenings broschyrer under 1950-talet och fram till 1962 tydliga när de framställde mannen som norm för den skattebetalande medborgaren, både som gift och ogift. Informationsmaterialet är väldigt detaljerat, med tabeller och exempel på olika scenarier. Broschyren från 1962 fortsätter under rubriken ”Mannens skattevinst vid giftermål, då hustrun blir hemmafru” med att tala om ”ungkarlsskatten”. Den så kallade förmågoprincipen var ett viktigt argument för att gifta skulle beskattas lägre än ogifta. Den förklarades bero på att den gifta ”får bidra till ytterligare en persons försörjning på sin inkomst”. I nästa avsnitt av broschyren, under rubriken ”Skatteförändring vid giftermål, då båda behåller sina arbeten”, konstateras att många inte får högre skatt, men att om båda har relativt goda inkomster ökar skatten betydligt.

När hustrun skulle ta ett arbete eller redan arbetade räknade Skattebetalarnas förening i sina informationsbroschyrer fram till 1962 den ökade totala skatten som hustruns. Den delades alltså inte upp mellan mannens och hustruns inkomst, utan den ökade skatten drogs från hustruns inkomst. Detta i sin tur medförde att hustruns bidrag till familjeekonomin föreföll förhållandevis litet. Och inte bara skattehöjningen räknades som en fördyring. För att få fram nettoökningen räknades även andra utgifter i samband med kvinnans förvärvsarbete. Under rubriken ”Skatteeffekt då hemmafrun tänker ta ett förvärvsarbete” i 1962 års broschyr räknas även kostnader för resor, mat, kläder, hemhjälp eller hembiträde in som fördyringar ifall hustrun skulle börja arbeta. Det tycks alltså inte vid den här tiden ha varit möjligt att föreställa sig att mannen skulle delta i hemarbetet. Intressant att notera är också att broschyren har olika skalor för kvinnans och man-

nens inkomster, vilka återspeglade rådande könsmissiga löneskillnader. Hustruns skatt beräknades på inkomster från 5 000 kronor till 50 000 kronor, makens från 8 000 till 100 000 kronor.²⁷ Tidningen *Sunt förnuft* kommenterade organisationens informationsmaterial och framhöll att det måste ges besked om ”vad som blir kvar av hustruns arbetsinkomst i olika inkomstlägen, vilka extra kostnader man skall ta hänsyn till då hustrun tar förvärvsarbete osv”.²⁸

I de fall där skattebetalaren tydligt relaterades till en individuell inkomsttagare är det således uppenbart att Skattebetalarnas förening framställde denne som en man. Trots att mannen hade en självklar roll som skattebetalande medborgare och familjeförsörjare, förändrades könsbestämningen av skattebetalaren när barn kom med i bilden, av såväl lagstiftningen som av organisationen. Barnen tycks ha varit kvinnans eller familjens ansvar eftersom kvinnan fick en tydligare roll när skatteeffekterna av barn kommenterades av organisationen. I broschyren från 1962 konstateras att enligt de nya reglerna från 1960 får en gift kvinna med egen inkomst från arbete eller egen rörelse göra ett skattefritt avdrag på 300 kronor: ”Om hon har barn under 16 år får hon dessutom dra av 20 % av sin inkomst.”

När *Sunt förnuft* exempelvis 1960 diskuterade bidrag i förhållande till skatteavdrag, och huruvida barnfamiljer gynnades respektive missgynnades nämns ingenstans mannen som specifik familjeförsörjare; det var barnfamiljerna som hade ”en lägre skatteförmåga”.²⁹ Några år senare föreslog tidningen att man skulle införa proportionell skatt och sedan dela upp familjeinkomsten på antalet barn som skulle försörjas i familjen.³⁰

Ensamstående föräldrar behandlas inte i informationsmaterialet. Där emot kommenterades förändringar i lagstiftningen som berörde dem i *Sunt förnuft*. 1960 meddelade tidningen olika förändringar i skattelagstiftningen. När det gällde sambeskattningen informerades att ”de s.k. ofullständiga familjerna – ensamstående familjeförsörjare – [kommer] att bli beskattade enligt skatteskalen för gifta, vilket ger dessa familjer betydande skattesänkningar.”³¹ En annan nyhet var att sammanboende med barn, eller personer som tidigare varit gifta och som nu var sammanboende skulle sambeskattas. ”Vi har på känn att denna bestämmelse kommer att ställa till trassel”, kommenterade tidningen.³² Detta påstående följdes inte upp senare i tidningen; överhuvudtaget kommenterades inte lagstiftningens konsekvenser för sammanboende.

1963 meddelades att åldern höjdes från 16 till 18 år när ensamstående med hemmavarande barn skulle få tillämpa samma ortsavdrag och samma skatteskala som gifta. Dessutom skulle dessa ensamstående få göra samma förvärvsavdrag på 2 000 kr som gift kvinna. Detta gällde enligt ursprungsförslaget endast ensamstående kvinnor med barn, men omfattade i lagen

även "ensamstående män med vårdnaden om minderåriga barn".³³ Dessa förändringar i lagstiftningen pekar mot att reglerna kring sambeskattnings för gifta par syftade till att skattevägen gynna barnfamiljer. Att också ensamstående föräldrar omfattades av denna regel skulle kunna ha försvagat argumentet att den dåvarande lagstiftningen värnade äktenskapet. Det finns dock inte några belägg, varken i den här undersökningen eller i tidigare forskning, som visar att ogifta ensamstående eller sammanboende föräldrar användes som argument i debatten om sambeskattningen. Detta förhållande kan förmodligen förklaras med den starka giftermålsnorm som fortfarande gällde vid den här tiden. Det var helt enkelt inte möjligt att föreställa sig familjen som något annat än ett gift par med barn, och därför kunde inte heller familjen representeras av en barnfamilj med ensamstående eller sammanboende föräldrar. I förhållande till barnen var skattebetalaren hellre en kvinna eller en icke könsspecificerad förälder än en familjeförsörjande äkta make.

Sambeskattningsdebatten 1963:

skattebetalande kvinnor och kritik mot progressiva skatter

1959 kritiserades sambeskattningen av långtidsutredningen och sedan följde ett antal rapporter och artiklar som bäddade för den debatt som inleddes i *Dagens Nyheter* i december 1962 och som fortsatte och spreds vidare till andra medier våren året därpå. Bärande argument emot sambeskattningen var arbetsmarknads-, fördelnings- och befolkningspolitiska: 1) rådande skattelagstiftning innebar en tröskeffekt som hindrade gifta kvinnor från förvärvsarbete, 2) rådande skattesystem gynnade högavlönade barnlösa män med hemmafru och 3) i stället för att gynna gifta framför ogifta borde barnfamiljer få ökat stöd genom bidrag och skattelättnader.³⁴

Skattebetalarnas förening tog inte öppet ställning i frågan via uttalanden från styrelsen eller årsstämmor.³⁵ Men när debatten om sambeskattningen tagit ordentlig fart visade Skattebetalarnas förening i *Sunt förnuft* ett tydligt motstånd, vilket Elvander tidigare har noterat. Det var inte sambeskattningen i sig som var problemet, utan progressiviteten, hävdade tidningen; den var "roten till det onda" och om man tog bort den "löses alla problem som genom ett trollslag", som Ulf Öjeman konstaterade i en artikel.³⁶ Detta bärande tema, att det var progressiviteten som var det stora problemet, kom att fortsätta i tidningen ju hårdare marginalskatterna började slå mot löntagarna under de så kallade rekordåren. Det talades om "hans inkomst" och "hans marginalskatt" och om att hustruns val att gå ut i förvärvslivet berodde på "marginalskatten i makens inkomsläge".³⁷ Dessutom menade Öjeman i samma artikel att yrkeskvinnorna "nedvärderar kvinnans arbete

i hemmet”, och hävdade vidare att påståendet att ”hemmafruarna är subventionerade är väl att ta till i överkant”.³⁸

Generellt sett är det sparsamt med debatter i *Sunt förnuft*. I det här fallet skapade dock Öjemans inlägg en mindre debatt i tidningen, och olika åsikter fick komma till tals. Folkpartisten Kerstin Anér argumenterade för att hemmafruns arbete borde beskattas, om man menade allvar med att det borde värderas högt.³⁹ Argumentet förekom även tidigare när man på olika sätt försökte höja den hemarbetande hustruns status, men här ville snarare Anér visa på orimligheten i att gifta kvinnors arbete inte värderades lika högt som exempelvis hembiträdets. Fru Karin Christensen gick längre. Hon menade att skatteförmågoprincipen inte var ett gällande argument om inte paret hade försörjningsplikt för barn:

De flesta hustrur bör i princip kunna försörja sig själva. [...] I vårt industrialiserade samhälle är denna uppfattning en anakronism. Produktionen har flyttat ut från hemmen och kvinnorna vill flytta efter. Att bibehålla hemmakvinnan som norm och ideal är att blunda för kvinnornas krav på rätten till arbete. Allt fler gifta kvinnor vill ha yrkesarbete. Den arbetstygda hemmahustrun är i vårt samhälle mestadels en fiktion utom när det gäller mödrar med småbarn.⁴⁰

Båda debattörerna representerade tydligt de liberala åsikter som framfördes vid den här tiden i frågan om relationen individ–äktenskap, där individen som den minsta ekonomiska enheten liksom individens eget försörjningsansvar lyftes fram. I exempelvis diskussionen om reformering av skilsmässolagstiftningen var liberala debattörer starkt kritiska mot att en fränskild man skulle tvingas betala underhåll inte bara för sina barn utan också för sin före detta hustru.⁴¹

Christenson invände även emot Öjemans argumentering då han använde skatteförmågoprincipen när han propagerade för proportionell skatt, och menade tvärtom att skatteförmågan stiger progressivt med inkomsten.⁴² Öjeman menade däremot att skatteförmågoprincipen inte innehåller ”moraliska värderingar” utan svarade mot försörjningsbördan. Han argumenterade vidare att ”äktenskapet bildar en rättslig enhet” och menade att den som förespråkar särlagstiftning också i konsekvensens namn borde avskaffa giftorätten och att makarna i alla avseenden borde ”betraktas som självständiga objekt”.⁴³

1964 publicerade tidningen uträkningar av vad särbeskattningen skulle betyda för olika inkomstgrupper. Återigen kommer progressiviteten i blickfånget. Man konstaterade: ”Visserligen behöver vår beskattning göras om så att den verkar mindre hämmande på de gifta kvinnornas intresse

"Kvinnorna till produktionen" ur *Sunt förnuft*, nr 8, 1963, s. 22.

för förvärvsarbete. Men det är framför allt progressiviteten som därvid bör angripas.⁴⁴ Tidningen konstaterade vidare att familjer "där endast mannen har förvärvsarbete och hustrun alltså är hemmafru" skulle drabbas hårdast. Även om barnfamiljer skulle få ökat stöd kunde vissa inkomstgrupper drabbas. "Ungkarlsskatt för var och en av makarna" skulle vara ofördelaktigt för många, endast familjer med "tämligen hög" inkomst skulle vinna på detta.⁴⁵

I *Sunt förnufts* frågespalt 1964 frågade signaturen "Betänksam" om hur mycket av hustruns inkomster som gick bort i skatt. Enligt honom tycktes det som om hennes yrkesarbete blev "meningslöst", eller i vart fall "av ringa betydelse" för familjens försörjning. I svaret från tidningens anonyma expert betonades att hustruns skatt visserligen lades ovanpå mannens, men den borde räknas individuellt, och delas mellan mannen och kvinnan. Det blir då tydligt att hustruns inkomster skulle innebära större sammantagna inkomster för familjen.⁴⁶

Flera åsikter fick således plats i tidningen, både de som värnade hemmafrun och rådande skatteregler, och de som lyfte fram den yrkesarbetande gifta

kvinnan. Man kan här se en viss förskjutning i vilket kön skattebetalaren tillskrivs. Denna förändring fick inte minst ett tydligt uttryck i Skattebetalarnas förenings informationsmaterial, där kvinnor framställdes som såväl förvärvsarbetande som skattebetalande. I broschyren från 1963 under rubriken "Sambeskattningsproblemet" konstaterades att

För den som tänker gifta sig medför sambeskattningen aldrig någon skatteskärpning, om bådas sammanlagda inkomster understiger 30.000 kr. Någon "straffskatt" av betydelse uppstår ej förrän de blivande makarna nått relativt höga inkomster.⁴⁷

Här formulerades alltså problemet först med utgångspunkt i att båda makarna förvärvsarbetade. Därefter följde en beskrivning som pekade mot att de gifta kvinnorna i allt större utsträckning övervägde att gå ut på arbetsmarknaden:

Det praktiskt viktiga sambeskattningsproblemet uppträder hos dem som redan är gifta. De kan t ex ställa följande frågor: 1) vilket netto efter skatt tillför en gift kvinna genom att ta ett förvärvsarbete 2) hur ställer sig detta netto jämfört med vad en ensamstående kvinna med samma inkomst får kvar efter skatt?⁴⁸

I samma broschyr jämförs sedan ogifta kvinnor och gifta kvinnors inkomster och skatter i en tabell. Den visar stora skillnader mellan dessa två grupper och dessutom att skillnaderna ökade snabbt även vid mycket små inkomster, särskilt om mannens inkomster var relativt stora. Samma budskap finns i informationsbroshyren året därpå. Förändringen är påtaglig jämfört med det tidigare informationsmaterialet, och genom att jämföra ogifta och gifta kvinnor visade organisationen tydligt sambeskattningens negativa konsekvenser för förvärvsarbetande gifta kvinnor.

1965 infördes frivillig särbeskattning, vilket medförde att organisationen måste förhålla sig på ett nytt sätt till hur den skulle informera de gifta skattebetalarna om huruvida det mest fördelaktiga för dem var sambeskattning, eller om de hellre borde ansöka om frivillig särbeskattning hos myndigheterna.

Frivillig särbeskattning 1965: stark kritik och manlig norm

När frivillig särbeskattning infördes beslöt organisationen att man måste omarbete sin informationsbroshyr från grunden.⁴⁹ Även layout och bilder ändrades. Försättsbladets bild ändrades från en teckning som föreställer en i helfigur stiliserad ensam man samt samme man men då med en hustru till en närbild av en kvinna i modern frisy, som visar sitt civilstånd genom

att sätta sin vänstra vigselringsbeprydda hand mot hakan medan hon ser ut att fundera över något.⁵⁰ Broschyren inleddes så här:

Vi har fått ett nytt begrepp i vår skattelagstiftning – frivillig särbeskattning. Ett alternativ som betyder skattelättnad för många och som det är av intresse för alla att veta något om. [---] Genom den frivilliga särbeskattningen har man åstadkommit att två makar kan bli beskattade oberoende av varandra. Rätten gäller dock endast för arbetsinkomster. [---] Med lättfattliga texter och tabeller vill vi här försöka åskådliggöra hur den nya särbeskattningsmöjligheten griper in i den gamla sambeskattningen, hur beskattningen påverkas av giftermål och vad familjebehållningen blir av hustruns förvärvsarbete.⁵¹

Inledningen till broschyren förutsätter att båda makarna har beskattningsbar förvärvsinkomst, men när det gäller hustruns inkomst var det alltså familjens samlade behållning som framhölls. Därefter följer detaljerade tabeller med olika scenarior och ingående beskrivningar. Först beskrevs ”Mannens skatteincome vid giftermål om hustrun blir hemma”. Det konstaterades vidare att man brukade kalla skatt för ensamstående för ”ungkarlsskatten”, vilken alltså var högre än för gift. Sambeskattningen förklarades med skatteförmågan, och att den minskade med ökad försörjningsbörda. Därefter ställdes frågan ”Vad händer vid giftermål om båda makarna behåller sina arbeten” och det konstaterades att låginkomsttagare inte tjänade på särbeskattning. Detta berodde i sin tur på att särbeskattningen var högre än sambeskattningen, vilket också konstaterades under nästa rubrik ”Skatteeffekt om hemmafrun tar förvärvsarbete”. Där finns en tabell som visar vid vilka inkomster det börjar löna sig för paret att begära särbeskattning, vilken kommenteras:

Såvitt angår skatten får hennes arbete dubbel effekt. Dels får hon regelmässigt egen skatt på sin inkomst, dels påverkas mannens skatt. Dessförinnan har han som ensam inkomsttagare i familjen haft dubbelt ortsavdrag och skatteskalen som gift tillämpad på sin inkomst. Men när hustrun får egen inkomst tar hon i anspråk sin del av makarnas gemensamma ortsavdrag. Vid sambeskattning läggs dessutom makarnas inkomster samman. Båda dessa faktorer höjer mannens skatt. Begär de särbeskattning, därför att detta visar sig fördelaktigare än sambeskattning, ökar naturligtvis också mannens skatt genom att han blir behandlad som ensamstående istället för gift.⁵²

Här var således den skattebetalande mannen tydlig norm. Beräkningarna kommenterades därtill med att hustruns inkomster fått ”bära dels sin egen

skatt och dels skattefördyringen för mannen”. Liksom i tidigare informationsbroschyrer konstaterades vidare att hustruns arbete innebar större merkostnader. Dessa specificeras även. Det handlade om resekostnader, ökade mat- och klädkostnader, städhjälp, barntillsyn, hemhjälp etcetera, vilka uppskattades och det konstaterades med olika exempel att behållningen för hustruns arbete kunde bli relativt liten efter att dessa kostnader avräknats.

Skattebetalarnas förenings styrelse höll en neutral linje i frågan och valde att endast uttala sig emot de höga marginalskatterna och de inflationsdrivande skatterna.⁵³ Men en mycket skarpt skriven ledare mot särbeskattning och daghem infördes i *Sunt förnuft* 1965. Visserligen menade den att det inte gick att invända mot kvinnans frihet och oberoende, men samtidigt påstods motståndarna mot sambeskattnings använda ”jesuitiska” metoder. Användandet av uttrycket de ”jesuitiska metoderna”, i betydelsen förment lömska metoder, kan ses som en kraftig markering från ledarskribentens sida mot motståndarna: om argumenten mot sambeskattnings gäller kvinnors frihet och oberoende går det inte att argumentera emot. Man måste hålla isär kvinnans självständighet och hennes möjlighet att ta förvärvsarbete, enligt ledaren. Liksom tidigare hänvisades till rådande äktenskapslagstiftning i sin helhet, och det påstods att där ”väjer särbeskattningsanhängarna feget undan, väl medvetna om den starka förankring som nuvarande ordning har”. Särbeskattnings borde dessutom i konsekvensens namn även gälla förmögenhet, men ”då får de höga principerna om kvinnans självständighet och jämlikhet vika för den småskurna taktiken. Eller också är det inte kvinnans självständighet man vill främja utan hennes arbete i hemmet man vill hämma.” Ledaren menade vidare att ”[s]taten får inte locka, lura eller sparka ut hemmafruarna på arbetsmarknaden.” Ett förslag som lyftes fram var att införa särbeskattnings successivt ”på samma sätt som när kvinnans självständighet ökades under 20-talet, varvid den då nya giftermålsbalken fick gälla för alla äktenskap ingångna efter 1921 och för de tidigare gifta som själva begärde att få följa de nya reglerna”. När det gällde de gifta småbarnsmammorna ansågs det som ”stötande” att locka ut dem på arbetsmarknaden med subventionerade daghem.⁵⁴ Kritiken mot skattesubventionerade daghem hade även framförts tidigare.⁵⁵

I samma nummer av tidningen finns en mer neutralt skriven informativ artikel med tabeller om den nya frivilliga särbeskattnings konsekvenser. Det konstaterades redan i ingressen att de ”högre inkomsttagarna – och endast de – gynnas” av särbeskattnings och sedan återkommer detta flera gånger. Reformen syftade enligt tidningen till att ”stimulera främst kvinnorna – vår arbetskraftsreserv – att gå ut på arbetsmarknaden.”⁵⁶ Även om inte organisationen formellt tog avstånd från särbeskattnings vittnar den skarpt

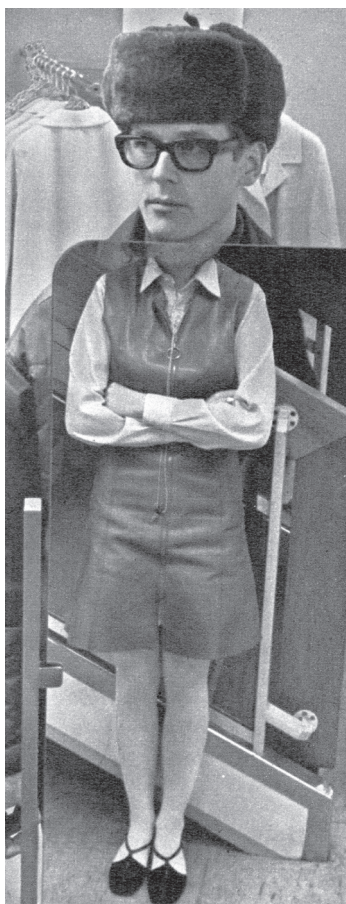
skrivna ledaren om att det fanns ett starkt motstånd mot reformen och att man ville värna hemmafrun. Trots att informationsbroschyren gavs en mer modern layout och inleddes på ett könsneutralt sätt var mannen normen för den skattebetalande medborgaren i kommentarer och beräkningar. Liksom tidigare visades hur liten den ekonomiska vinsten egentligen skulle bli ifall hemmafrun gick ut i arbete. Denna reaktion mot särbeskattningen och starka försvar för hemmafrun var dock tillfällig.

Förmånlig särbeskattning och kritik mot progressiv skatt

Under åren som följde inriktades kritiken huvudsakligen mot progressiviteten i skatteskalorna.⁵⁷ Inte minst drabbades familjer med dubbel inkomst, påstod *Sunt förnuft*: ”Mest utsatta för progressionen är de familjer där bägge makarna har inkomst.”⁵⁸ Det fanns fortfarande en positiv hållning till sambeskattning och 1967 skrev tidningen ”Vi har dock svårt att tro att regeringen kommer att fastna för någon form av obligatorisk särbeskattning. Och vi är helt övertygade om att svenska folket kommer att avvisa alla sådana propåer.”⁵⁹

Men organisationen kom samtidigt att bli alltmer positiv till individuell beskattning. Inte minst på grund av att den frivilliga särbeskattningen kunde vara lönsam. *Sunt förnuft* visade 1966 med illustrativa tabeller ”när särbeskattning lönar sig och när sambeskattning fortfarande är den gynnsammaste formen” och konstaterade vidare att ”äktenskapet numera aldrig kan leda till högre skatt på arbetsinkomster än den makarna dessförinnan tillsammans haft som ogifta”.⁶⁰ Våren 1969 kommenterade *Sunt förnuft* hur man genom sin skattserviceverksamhet uppmärksammat att många hade glömt ansöka om frivillig särbeskattning och att man därför sänt en skrivelse till finansminister Gunnar Sträng där ”[v]i hävdade att det var orättvist mot medborgarna att regler [...] skulle leda till helt olika skatt för människor med samma inkomstförhållanden bara för att en del av bristande kunskaper inte fyllt i ett visst formulär”. Därför borde ansökningstiden om individuell beskattning förlängas, menade tidningen. Artikeln illustreras av två likadana fotomontage, av en kvinnokropp med ett manshuvud, men kvinnor som skattebetalande subjekt nämns inte. Artikeln benämner den skattskyldige som en ”han”, när denne inte beskrivs könsneutralt.⁶¹ Under året fortsatte tidningen uppmärksamma och kritisera rådande ordning och menade att taxeringsnämnderna borde se till så att de som tjänade på särbeskattning också blev särbeskattade med automatik.⁶²

När så familjeskatteberedningens betänkande med tre olika förslag presenterades 1969 konstaterades visserligen att ”särbeskattningsprincipen är ett avsteg från förmågoprincipen” men det påpekades att den samtidigt

"Glömde ni ansöka om särbeskattning?" ur *Sunt förnuft*, nr 3, 1969, s. 22.

kom i konflikt med "andra rättvisepuffningar". Onekligen var artikeln ambivalent inställd till särbeskattning, men sammantaget övervägde en positiv inställning. Inte minst illustreras detta av ett självtest: "Testa er själv".

Testet består av fem frågor och kommenteras med att den som har flest svar i den vänstra kolumnen vill ha individuell beskattning, medan den som har fått flest svar i den högra kolumnen "sitter [...] fast i de förmågoresonemang som ligger till grund för sambeskattningen". Tidningen kommenterar att särskilt den som svarar nej på den tredje frågan i testet saknar "förståelse för de idéer" som ligger till grund för individuell beskattning. Fråga 3 löd i sin helhet: "Herr A tjänar 30.000 kronor. Han är gift med hemmafru men familjen har inga barn. Anser ni att herr A ska betala samma skatt som en ogift person med lika stor inkomst?".⁶³

Tidningens riktning tycks bli allt tydligare under åren och motståndet mot särbeskattning mattades av. Vid Skattebetalarnas förenings årsstämma 1969 uttryckte ordföranden Curt Nicolin att det viktigaste för styrelsen var

att understryka att beskattningen icke utformas så att den hindrar eller motverkar de enskildas intresse av att öka sina arbetsinsatser. Därför bör marginalskatten nedbringas, därför bör familjebeskattningen reformeras. Dessa önskemål kan förverkligas såväl med sam- som särbeskattning som grund för inkomstbeskattningen av gifta.⁶⁴

Detta är det tydligaste ställningstagandet från organisationen. Man ville inte ta ställning till frågan om sam- eller särbeskattning. Huvudsaken var att skattelagstiftningen inte hindrade människor från att arbeta. En viktig förklaring till detta var att organisationen genom dess ordförande och andra styrelsemedlemmar var starkt knuten till industrin och därför såg till dess behov av arbetskraft.

*Särbeskattningen 1970:
acceptans och manlig norm för skattebetalaren*

När reformen var ett faktum 1970 valde Skattebetalarnas förening att acceptera särbeskattningen. Kritiken inriktade sig i fortsättningen på det man menade var en inflationsdrivande skattepolitik. Även om styrelsen hade förståelse för att politiken strävade efter att ”förbättra situationen för dem som lever med låg standard” menade man att besparingar inom den offentliga sektorn skulle ge utrymme för skattesänkningar. Enligt organisationen var skattebördan ”numera så tung i alla inkomstlägen att sänkningar för en grupp skattebetalare inte bör bekostas genom höjningar för en annan”.⁶⁵

Sunt förnuft kommenterade särbeskattningsbeslutet med att “[p]å den punkten måste man säga att Sträng lyckats lösa ett svårt problem på ett ganska tillfredsställande sätt”.⁶⁶ Något nummer senare av tidningen, när skattereformen i sin helhet kritiserades för sina höga skatter, illustreras bilden med män i olika åldrar och yrkesgrupper – alltså tycks således normen för skattebetalaren ha varit en man, vilket även återspeglas i andra artiklar. Antingen beskrevs skattebetalaren som en könlös individ, eller också var han en man.⁶⁷

Kritiken mot de höga marginalsatterna fortsatte därefter, och kritik riktades även fortsättningsvis mot skattesubventionerade daghem.⁶⁸ Med individuell beskattning av förvärsinkomster uppstod nya skattetekniska problem, exempelvis för villaägare eller för småföretagare, vilka behandlades i tidningen, exempelvis frågan om man med de nya skattereglerna måste bolagisera sitt företag, och vad som händer om också hustrun måste ta ut inkomst ur företaget.⁶⁹ Trots att alltså Skattebetalarnas förening kan sägas ha accepterat den individuella beskattningen av arbetsinkomster fanns alltså kritik. I en artikel från 1972 påtalades att progressiv beskattning kunde innebära stora skillnader mellan två familjer med lika stora gemensamma inkomster, beroende på hur dessa fördelades mellan makarna:

Tyck gärna positivt om särbeskattningen om ni vill – att den är stimulerande, rättvis, individuell, objektiv, subjektiv, neutral – men håll med om att den inte har så mycket med skatt efter förmåga att göra.⁷⁰

Sunt förnuft och skattebetalarens kön

Citatet ovan får avslutningsvis illustrera att Skattebetalarnas förening trots vissa protester accepterade 1960-talets förändringar. Den första invändningen var den starka kritiken mot sambeskattningen som uttrycktes i den offentliga debatten 1962–63, vilken fick återverkningar i hur skattebetalaren

"Den stora skattehöjningsreformen" ur *Sunt förnuft*, nr 8, 1970, s. 8–9.

omdefinierades från en självklar man till att också kunna vara en kvinnlig inkomsttagare, samt skapade en av få debatter i tidningen *Sunt förnuft*. Därefter blev införandet av den partiella reformen med frivillig särbeskattning 1965 viktig. Visserligen mötte den skarp kritik av organisationen där skattebetalaren definierades som en man, men frivillig särbeskattning förordades för gifta par när det lönade sig. Och så slutligen, när införandet av generell individuell beskattning med vissa övergångsregler var ett faktum 1970, rörde kritiken mot skattereformen i sin helhet delvis andra områden.

Den frivilliga särbeskattningen bäddade för en mer genomgripande reform och inom en organisation vars främsta syfte var att generellt hålla skattetrycket nere, inte minst bland sina egna medlemmar, gick det inte att undvika att där det var möjligt och där gifta par tjänade på det, också förorda individuell beskattning. Med tanke på organisationens syften och medlemsstruktur fanns förmodligen högavlönade kvinnor bland med-

lemmarna, vilka tydligt missgynnades av sambeskattningen.⁷¹ Därtill var Skattebetalarnas förening knuten till industrins intressen av att öka arbetskraftsutbudet, även bland kvinnor. Trots att alltså värdekonservativa åsikter uttrycktes i föreningen, fanns det till syvende och sist inget egenvärde i att mannen skulle vara ensam familjeförsörjare. Huvudsaken var att skatter och offentliga utgifter var så låga som möjligt. Värdekonservativa medlemmar hamnade därigenom i en sits där klassintresset gick före intressen av att bevara traditionella familje- och könsrelationer skattevägen.

Man kan hävda att den uppblussande debatten vid 1960-talets början, och – inte minst – den partiella reformen 1965 ruckade på rådande försant-hållanden. Det blev möjligt att föreställa sig och tala om skattebetalaren på ett annorlunda sätt än tidigare. Mannen som norm för den skattebetalande medborgaren blev, om inte kullkastad, så åtminstone nyanserad. Giftna kvinnor kunde nu framstå som självständiga ekonomiska subjekt med direkt relation till staten som skattebetalare, även utan försörjningsansvar för barn. Denna diskursiva förändring var en förutsättning för att organisationen ändrade riktning. I linje med Bacchis resonemang handlade det inte enbart om vad som var politiskt möjligt, eller önskvärt, i enlighet med olika politiska och ekonomiska intressen, utan också om vad som var möjligt att föreställa sig och tala om. Denna nya definition blev dock inte genomgripande för hur skattebetalaren framställdes av organisationen framöver; även om förvärvsarbetande kvinnor förekommer, och även om inkomsttagare kunde beskrivas könsneutralt, återkommer med jämna mellanrum självklara benämningar av skattebetalaren som en man, såväl i text som i illustrationer.

Common sense and the gendered taxpayer: The Swedish Taxpayers' Association in the debate on joint taxation during the 1960s

This article examines how the Swedish Taxpayers' Association acted and reacted with regard to the political question of joint or individual taxation in Sweden during the 1960s, addressing how expressions of the taxpayer transformed, how the taxpayer was gendered and how the relationship between state, households and individuals changed. The theoretical and methodological approach is based on Carol Lee Bacchi's use of discourse theory on political issues, focusing on perceptions of gender and taxpaying. Individual taxation was introduced in Sweden in 1971. Through other reforms, such as social security and child care, the Nordic countries laid the foundation for changing the relationships between state and individuals, as well as between the sexes. Previous research has studied different actors who

worked for and against the tax reform; however, right-wing organizations are not studied to the same extent as liberal or social democratic organizations. The Swedish Taxpayers' Association is characterized as non-socialist, whose goal was to cut taxes and scrutinize how taxpayers' money was used by state and local governments. In the early 1960s, there was an obvious norm of the taxpayer as male. If married, he was the breadwinner and his wife was not seen an economic subject. If she worked, both the joint taxation and other costs, such as for maids, were put on top of her income. Despite the male norm, the family or the mother were connected to children. When the issue appeared on the political agenda, the information changed and women were now conceivable as both taxpayers and wage earners. However, the male breadwinner norm was still dominant. From now on, the critique focused on the progressive elements in the tax system. The information material had to be revised in 1965, as a reform of voluntary individual taxation was introduced. Especially for families with high double incomes, it now became beneficial to use individual taxation, and thereby the idea of the woman as an individual economic unit developed further. The association accepted the reform of 1970, also due to the needs of the business sector. Conservative arguments concerning family faded away during these years, whereas the norm of the taxpayer was still male.

Keywords: joint/individual taxation, gender, marriage, 1960s, the Swedish Taxpayers' Association

Noter

- 1 *nyckel till sambeskattningen. Praktiska råd och exempel*, Skattebetalarnas förening, Broschyr 1962.
- 2 Före 1952 är broschyrerna betydligt mer kortfattade och sambeskattningen beskrivs som att inkomsten slås ihop och därefter "fördelas skatten mellan makarna i proportion till storleken av vars och ens taxerade inkomst".
- 3 Viktoria Bergström, *Uppskattad hustru. Sambeskattning, försörjarnormer och kvinnoarbets värde 1945–1960*, opublicerad licentiatuppsats, Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet, Uppsala 2006, s. 88.
- 4 Anita Nyberg, *Tekniken – kvinnornas befriare? Hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbets tid och förvärvsdeltagande 1930-talet–1980-talet*, Linköping 1989, s. 231.
- 5 Per Simonsson & Glenn Sandström, "Ready, Willing and Able to Divorce: An Economic and Cultural History of Divorce in Twentieth-Century Sweden", *Journal of Family History* 2011:2, s. 223.
- 6 Studien har utförts med stöd av Riksbankens Jubileumsfond inom projektet "Femtax" (projektledare: professor Åsa Gunnarsson, Umeå universitet).
- 7 Studien bygger på undersökningar av förvaltningsberättelser, styrelse- och årsstämmo-protokoll och skrivelser, samtliga förvarade på Skattebetalarnas kontor i Stockholm. Dessutom analyseras informationsmaterial samt organisationens tidning *Sunt förnuft*.

- 8 Carol Lee Bacchi, *Women, Policy and Politics: The Construction of Policy Problems*, London 1999, s. 39–49.
- 9 Christina Florin & Bengt Nilsson, "Något som liknar en oblodig revolution-" *Jämställdhetens politisering under 1960- och 70-talen*, Umeå 2000, s 35–56.
- 10 Florin & Nilsson 2000, s. 60–74.
- 11 Yvonne Hirdman, *Med kluvnen tunga. LO och genusordningen*, Stockholm 1998.
- 12 Anna-Birte Ravn, "Married Women's Right to Pay Taxes: Debates on Gender, Economic Citizenship and Tax Law Reform in Denmark, 1945–83", i *Gender Equality and Welfare Politics in Scandinavia. The limits of Political Ambition?*, Kari Melby, Anna-Birte Ravn & Christina Carlsson Wetterberg (red.), Bristol 2008.
- 13 *Challenging Gender Inequality in Tax Policy Making: Comparative Perspectives*, Kim Brooks, Åsa Gunnarsson, Lisa Philipps & Maria Wersig (red.), Oxford & Portland, Oregon 2011.
- 14 Maria Wersig, "Overcoming the Gender Inequalities of Joint Taxation and Income Splitting: The Case of Germany"; Ulrike Spangenberg, "Indirect Discrimination in Tax Law: The Case of Tax Deductions for Contributors to Employer-provided Pension Plans in Germany"; Kirsten Scheiwe, "Income Redistribution Through Child Benefits and Child-Related Tax Deduction: A Gender-Neutral Approach?" samtliga i *Challenging Gender Inequality in Tax Policy Making. Comparative Perspectives*, Kim Brooks, Åsa Gunnarsson, Lisa Philipps & Maria Wersig (red.), Oxford & Portland, Oregon 2011.
- 15 Nils Elvander, *Svensk skattepolitik 1945–1970. En studie av partiets och organisationers funktioner*, Stockholm 1972; Bergström 2006; Christina Florin, "Skatten som befriar. Hemmafruar mot yrkeskvinnor i 1960-talets särbeskattningsdebatt", i *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*, Christina Florin, Lena Sommedad & Ulla Wikander (red.), Stockholm 1999; Zara Bersbo, "Rätt för kvinnan att blifva människa – fullt och helt". *Svenska kvinnors ekonomiska medborgarskap 1921–1971*, Växjö 2011.
- 16 Elvander 1972, s. 311.
- 17 Elvander 1972, s. 311.
- 18 Florin 1999, s. 115–123.
- 19 Florin 1999, s. 125–131.
- 20 Bersbo 2011, s. 166–174.
- 21 Bersbo 2011, s. 146–148.
- 22 Florin 1999, s. 132–133, citat, s. 133.
- 23 Orsi Husz, "Privatekonomin och den borgerliga medelklassens identitetskris 1920–1970", *Fronesis. Tema Borgerlighet* 2007:24, s. 118. Utöver Husz forskning saknas studier om Skattebetalarnas förening och organisationens politiska inflytande.
- 24 Husz 2007, s. 122.
- 25 Elvander 1972, s. 237–238. Enligt styrelseprotokoll 13/8 1970 minskade medlemsantalet mellan 1963 och 1965 från 74 525 till 61 773. Förklaringen som anges är höjning av medlemsavgifter. Men organisationens bevarade protokoll och andra handlingar vittnar om konflikter som rörde delvis andra frågor under 1960-talets mitt, inte minst den interna demokratin. Via riktade kampanjer och anställda ombud ökade medlemsantalet till 100 000 år 1970, enligt styrelseprotokoll 13/8 1970. Skattebetalarnas förening (SF), Skattebetalarnas förenings kontor (SFK), Stockholm.
- 26 Elvander 1972, s. 257, 259.
- 27 *nyckel till sambeskattningen. Praktiska råd och exempel*, Skattebetalarnas förening, Broschyr 1962.
- 28 *Sunt förnuft*, Nr 9 1960, s. 3.
- 29 *Sunt förnuft*, Nr 10 1960, s. 21.

- 30 *Sunt förnuft*, Nr 7 1963, s. 8–10.
- 31 *Sunt förnuft*, Nr 1 1960, s. 21.
- 32 *Sunt förnuft*, Nr. 7 1960, s. 19.
- 33 *Sunt förnuft*, Nr 1 1963, s. 19.
- 34 Elvander 1972, s. 256–257.
- 35 Styrelseprotokoll 1960–1970, SF, SFK.
- 36 *Sunt förnuft*, Nr 3 1963, s. 21.
- 37 *Sunt förnuft*, Nr 4 1963, s. 9–10.
- 38 *Sunt förnuft*, Nr 3 1963, s. 20.
- 39 *Sunt förnuft*, Nr 5 1963, s. 29.
- 40 *Sunt förnuft*, Nr 6 1963, s. 18.
- 41 Glenn Sandström, *Ready, Willing and Able: The Divorce Transition in Sweden 1915–1974*, Umeå 2012, Paper V, s. 12–13.
- 42 *Sunt förnuft*, Nr 6 1963, s. 18. Christenson var en av de två kvinnliga farmaceuter som inledde debatten i *DN*. (Elvander 1972, s. 255)
- 43 *Sunt förnuft*, Nr 6 1963, s. 19.
- 44 *Sunt förnuft*, Nr 2 1964, s. 10.
- 45 *Sunt förnuft*, Nr 2 1964, s. 11.
- 46 *Sunt förnuft*, Nr 2 1964, s. 10.
- 47 *Fakta för skattebetalare*, Skattebetalarnas förening, Broschyr 1963.
- 48 *Fakta för skattebetalare*, Skattebetalarnas förening, Broschyr 1963.
- 49 Förvaltningsberättelse 1967, SF, SFK.
- 50 "Nyckel till sambeskattning och särbeskattning", Skattebetalarnas förening, Broschyr 1965.
- 51 "Nyckel till sambeskattning och särbeskattning", Skattebetalarnas förening, Broschyr 1965.
- 52 "Nyckel till sambeskattning och särbeskattning", Skattebetalarnas förening, Broschyr 1965.
- 53 Styrelseprotokoll 22/1 1965, SF, SFK.
- 54 *Sunt förnuft*, Nr 6 1965, s. 4–5.
- 55 *Sunt förnuft*, Nr 8 1963, s. 7.
- 56 *Sunt förnuft*, Nr 6 1965, s. 18.
- 57 *Sunt förnuft*, Nr 1 1966, s. 16–17; Nr 4 1966 s. 15–16; Nr 9 1967, s. 8.
- 58 *Sunt förnuft*, Nr 3 1966, s. 7.
- 59 *Sunt förnuft*, Nr 5 1967, s. 9.
- 60 *Sunt förnuft*, Nr 6 1966, s. 18.
- 61 *Sunt förnuft*, Nr 3 1969, s. 22.
- 62 *Sunt förnuft*, Nr 5 1969, s. 4.
- 63 *Sunt förnuft*, Nr 4 1969, s. 6–10. Testet, s. 7.
- 64 Årsstämma 1969, Förvaltningsberättelse för år 1968, SF, SFK.
- 65 Styrelsemöte 27/4 1970, SF, SFK.
- 66 *Sunt förnuft*, Nr 4 1970, s. 5.
- 67 *Sunt förnuft*, Nr 6 & Nr 9 1970; Nr 1 & Nr 4 1971.
- 68 *Sunt förnuft*, Nr 6 1971, s. 9–11.
- 69 *Sunt förnuft*, Nr 4, s. 16–19 & Nr 5 1971, s. 22–24.
- 70 *Sunt förnuft*, Nr 5 1972, s. 16.
- 71 Inga medlemsmatriklar har lokaliserats.